

ЉУБИША ЈОЦИЋ

Драга
Машин

Copyright © овог издања 2022, ЛАГУНА

На корицама: Паја Јовановић, *Краљица Драга* (1901),
из збирке Народног музеја у Београду.

Љубав краља и краљице можда је већа од наше злобе и сйлейкарења. Али ко да уйишиша наш їнев! Иїак, они су криви и їреба да се склоне. Он шїто узе више властїи неїо шїто їриїада владаоцима, она шїто їусїи да је љубав занесе да заборави на обичаје и скромносї. А још више диће крива ако јој жеља за славом до краја умрља чистїоћу, їа буде хїела да се сїасе без њеїа. Али, ако їа буде їокрила својим їелом, и не їожели друїу судбу до њеїове и ако умре са њим заїрљена, заслужиће да се и їоред њихове мрачне владавине њена љубав їрема њему, као и њеїова їрема њој, иако необична и чудна, дуїо їомиње.

Један Београђанин који је знао за атентат, у писму својој вереници пред сам 29. мај 1903.

Садржај

Глава I ДВОРСКА ДАМА КРАЉИЦЕ НАТАЛИЈЕ	13
Глава II МАЈКА ПРИЧА СИНУ О ОЦУ	21
Глава III НЕСПРЕТНИ ЗАЉУБЉЕНКО	29
Глава IV ОБЗИРИ ГОСПОЂЕ ДРАГЕ МАШИНИ.	34
Глава V КРАЉЕВ ВЕРНИ ОФИЦИР СЕ СЕЋА.	45
Глава VI АЛЕКСАНДАР ВИРИ У ДРАГИНУ СОБУ	54
Глава VII НАТАЛИЈА И АЛЕКСАНДАР ЗА ВРЕМЕ ЧАЈА	60
Глава VIII НЕРАЗУМЕВАЊЕ И НЕСПОРАЗУМИ	72
Глава IX СЛЕЂЕНЕ ВАТРЕ	78

Глава X	
СТИДЉИВИ ЉУБАВНИЦИ.	85
Глава XI	
БЕЗ ДРАГЕ.	95
Глава XII	
ОПЕТ У ЗАВИЧАЈУ	103
Глава XIII	
САШИНО	116
Глава XIV	
КРАЉ СЕ ДАВИ	127
Глава XV	
И БЕХУ СВЕ БЛИЖЕ НЕБУ	132
Глава XVI	
ЗАБОРАВЉЕНА ВЛАДА.	139
Глава XVII	
СЕЉАЦИ У БЕОГРАДУ	148
Глава XVIII	
КО БИ СЕ ТОМЕ НАДАО?.	154
Глава XIX	
НИШТА НИЈЕ ПРЕКИНУТО	162
Глава XX	
ЗАЉУБЉЕНИ КРАЉ И НЕСУЂЕНА ВЕРЕНИЦА . .	173
Глава XXI	
ПОСЛЕДЊЕ ЈЕ СЛАЂЕ ОД ПРВОГ	176
Глава XXII	
КАД ГУРАМО НЕКОГА ОД СЕБЕ, МОЖДА НАС ТО УДАЉУЈЕ И ОД НЕКОГА ДО КОГА НАМ ЈЕ СТАЛО.	183
Глава XXIII	
ДРАГА У БЕОГРАДУ	191

Глава XXIV	
ИВАЊДАНСКИ АТЕНТАТ	.208
Глава XXV	
ЂАВО ЈЕ ВИШЕ ЗЕЛЕН НЕГО ПЛАВ	.214
Глава XXVI	
МЕРАНСКЕ ПОСЛЕДИЦЕ.	.222
Глава XXVII	
КРАЉЕВА ПРОКЛАМАЦИЈА О ЖЕНИДБИ	.239
Глава XXVIII	
ПУКЛА ЈЕ БРУКА	.246
Глава XXIX	
ВЕРИДБА	.254
Глава XXX	
ВЕНЧАЊЕ.	.258
Глава XXXI	
ПОСЛЕ ВЕНЧАЊА	.264
Глава XXXII	
КРАЉИЦА ОБЕЋАВА ПРЕСТОЛОНАСЛЕДНИКА .	.276
Глава XXXIII	
ПОВРАТАК ИЗ СМЕДЕРЕВА	.285
Глава XXXIV	
ДВОРСКА И ДРЖАВНА ЖАЛОСТ	.292
Глава XXXV	
LA FAUSSE GROSSESSE DE LA REINE DE SERBIE .	.300
Глава XXXVI	
ТОП НИЈЕ ОПАЛИО	.307
Глава XXXVII	
ГРОМ ЈЕ СПАЛИО ТАКОВСКИ ГРМ	.313
Глава XXXVIII	
У СМЕДЕРЕВУ ПРЕД ИЗБОРЕ	.318

Глава XXXIX	
КРАЉ И РАДИКАЛИ	322
Глава XL	
ЂЕНЕРАЛСКА ВЛАДА И КРАЉЕВА КАМАРИЛА.	343
Глава XLI	
ПРЕД МАРТОВСКЕ ДЕМОНСТРАЦИЈЕ	347
Глава XLII	
КРАЉИЦА У МАРТУ	351
Глава XLIII	
КРАЉ ПОСЛЕ ЗАБРАНЕ „МАРКСОВЕ ВЕЧЕРИ“	356
Глава XLIV	
НОЂ ПОСЛЕ ЗАБРАНЕ „МАРКСОВЕ ВЕЧЕРИ“	363
Глава XLV	
ПОСЛЕ ЗАБРАНЕ ОДЈЕКА И ТРГОВИНСКОГ ГЛАСНИКА	369
Глава XLVI	
МАРТОВСКЕ ДЕМОНСТРАЦИЈЕ	375
Глава XLVII	
БЛАГОВЕШТЕНСКЕ НЕВЕРОВАТНЕ ПОЈАВЕ.	391
Глава XLVIII	
ПРЕД ПРВИ АПРИЛ	400
Глава XLIX	
ПРВОАПРИЛСКА СВЕЧАНОСТ.	409
Глава L	
ПОСЛЕ ИЗБОРА	415
Глава LI	
ВЕЂ СВИ ГОВОРЕ О ЗАВЕРИ.	420
Глава LII	
ПЕВАЧКО ДРУШТВО У ПУСТОЈ УЛИЦИ.	429

Глава LIII	
ДАН УОЧИ 29. МАЈА	.436
Глава LIV	
НЕОТВОРЕНО ПИСМО	.442
Глава LV	
СМРТ АЛЕКСАНДРА И ДРАГЕ	.452
Дејан Михаиловић: <i>Љубиша Јоцић – cher maître</i> <i>српске авангарде.</i>	.459

Глава I

ДВОРСКА ДАМА КРАЉИЦЕ НАТАЛИЈЕ

Дворска дама краљице Наталије, госпођа Драга Машин, силазила је стрмом стазом ка морској обали.

Широко жало између дивљих стрмих стена пресијавало се на сунцу. Линија обале лако се извијала и имала ону чистоћу и заводљиву драж коју може само случај да створи.

Уситњен камен прскао је под њеним гипким кораком, а понеки камичак би се одронио и, звонећи о стење, уз шум лишћа утонуо у неки жбун.

Кретала се лако; иако је већ била обла у куковима, у струку је била још витка, и рекло би се да то неко девојче, нека госпођица из суседних вила, весело скакуће тражећи разоноду у природи.

Али ко би погледао њено лице видео би у тим дубоким очима засенченим дугим трепавицама, на том бледом лику уоквиреном враном косом, ако не њену тридесет и једну годину, оно бар ону сен умора коју само време и искуство могу да урежу, истина ублажену племенитим изразом њених љупких црта, а нарочито свежином њених малих усана пркосно напућених над нежном брадом.

Једино што је могло да смета оку, и то оку исувише пажљивог посматрача коме није стало само до облика него и

до њиховог најскривенијег значења, биле су њене ноздрве, исувише меснате и при дну мало сјајне, што ни пудер није могао да сакрије.

Млада жена носила је у руци књигу, па јој је и то давало чари, јер ништа није лепше него видети неку лепотицу која нас приморава да мислимо на њу, како и сама сањари.

Још је јануар. Иако је ово Бијариц и јут Француске, ипак је ту и океан, а уз то изгледа да је ове, 1895. године зима хладнија него иначе.

Па зашто је онда краљичина госпођа напустила скровити, мада не много топли кутак, вилу *Сашино*, по овако хладном времену?

Баш због тог Саше, због младог краља Србије, Александра Обреновића V, који је дошао својој мајци у походе. Заљубио се у њу. Просто не зна како да се понаша у њеном присуству; он није више дете. Пре неколико година могла је и да разуме ту дечачку несмотреност, ту неспретност, али сад јој је непријатно кад и остали примећују његову збуњеност пред њом. Сатима остаје уз мајку кад је она ту; и сад, као и онда кад је био готово дете, обилази око собе у којој она седи уз краљицу, и сигурна је да прислушкује, а можда и вири кроз кључаоницу. Ни онда то није било згодно; али сад, кад је краљ, не би смео то да чини. Уосталом, он је већ прави младић, деветнаест и по му је година, а кад се уз то узме у обзир његова развијеност, може се рећи да је то већ млад човек. Међутим, оваквим понашањем даје утисак гимназијалца који се први пут заљубио.

У почетку је то примала с осмехом. Старија од њега неких дванаест година, могла је да га сматра готово за дете.

Али сада, ствари су се измениле. После 1. априла 1893. године, кад је збацио намеснике и постао краљ, иако је имао само шеснаест година и осам месеци, он је могао да заузме и такво држање које би њој било непријатно. Од оног првог виђења у Кладову, кад се нашао са својом

мајком, коју је она пратила, Драга је стрепела да не затраже од ње – ако не он сам, а оно неко из његове пратње – да се приклони краљевим жељама, као што су то у своје време озбиљни брадати намесници тражили од разних госпа за младог Милана, оца Александровог.

Што се тиче саме краљице, мислила је да са те стране може бити мирна, јер је, познајући краљичину охолост, веровала да се она никада не би мешала у такве ствари свог сина.

Међутим, краљица је могла да јој нанесе другу непријатност и увреду тиме што би, као све мајке, сматрајући да је краљ још дете, бацила сву кривицу на њу као искуснију и старију. Ко зна да ли се тада не би потегао и цео њен прошли љубавни живот, који се за ових последњих пет година, откако је у краљичиној служби, почео заборављати! И ко зна да ли тако не би изгубила краљичину милост и поново остала на улици, са скромном пензијом свог покојног мужа, рударског инжењера Светозара Машина, од које ни сама не би могла да живи, а камоли да издржава и своје две сестре – старију, Ђурђину, и млађу, Ану – и своја два брата, Никодија и Николу, који су као и она, остајући без родитеља, истовремено остали и без средстава за живот.

Али срцу не може да се заповеда, и она није могла захтевати од младића да престане да је воли. Не би помогло ни да му објасни у какву је незгуду доводи. Вероватно би је он убеђивао, као што се и може очекивати од заљубљеног дечака, да то нико и не примећује. Сва је срећа што краљица није много осетљива за љубав, па не види на сину ни најочигледније знаке заљубљености. И не само што, како изгледа, сама краљица ништа не сумња, већ није наишла још ни на чије подозрење у вези с тим. Да ли младић заиста уме да скрива своја осећања, и да ли их само она примећује баш зато што су упућена њој? Ако је тако, онда није само љубав слепа, него је и свет слеп за љубав. Ипак, она мора да се чува.

Пожурила је да изађе чим је он јутрос ушао у краљичину собу. Добро је што јој је и сама краљица рекла да би желела насамом да разговара са сином.

Али ево, шета већ читав сат, прилично је хладно, и она би се вратила кад би знала да је краљица завршила разговор, а Александар изашао некуд са својим ађутантом Михајлом Рашићем.

Откако јој је син дошао у посету, краљица стално жели да га држи уз себе не би ли некако из њега истисла све оно што је мислила да је њен муж, Милан Обреновић, могао у њега да улије. Волела је да понавља о бившем краљу речи из штампе, да је „демон Србије“, и разговори о том демону вероватно још трају.

Зато је морала упркос хладноћи да настави шетњу.

Тражећи заклон међу стењем, где би јој било топлије и где би можда могла сести да чита, она најзад спази једну малу увалу глатких бокова и у њој пронађе згодан камен. Пре него што је отворила књигу, послушну тишину. До малопре је крај њених ушију шумео ветар, а сад је у заклону нестало тог шума, па и звука њених корака. Чула се само издалека страшна бука мора.

То је подсети на прву ноћ кад се сусрела с океаном. Пре него што су стигле у Бијариц, краљица и она зауставиле су се успут да преноће у једном хотелу. Путовале су кочијама.

Под терасом чуло се ломатање, хучање воде и бесно ударање таласа. Ујутру, кад се дигла, отворила је прозор и бацила поглед да види море. Није га више било.

Још синоћ, готово малопре, ударало је под самим њеним ногама као да јури да је прогута, да је поједе. Да ли је хтело да је уплаши, или је то био само несташлук љубавника који је хвата зубима уз махнитање, али не уједа? Тако и мајка трчи за дететом: „Чекај, чекај!“, а кад га стигне, узима га у загрљај.

„Где је сад море?“, питала се зачуђено тога јутра. А оно – било је километрима далеко. Као да су на обзору лепршале

птице. По обали, надалеко, сивело се и мукло пресијавало камење обрасло травама. Само погдегде, као мекани дланови између тврђих и храпавих шиљака стена, почивали су средрни спрудови песка.

Као мађијом нестало је мора.

Сањарећи о чудесности те тешке, недогледне воде, коју је безброј пута посматрала замишљено, и о њеним скровитим дубинама, она отвори Стендалову књигу *О љубави*. Понела ју је да је чита овде, јер је краљица једном кад је видела њен наслов приметила:

„У вашим годинама још читате такве књиге!“

Није смела ништа да јој одговори. Примедба је свакако била увредљива, али краљица није волела да јој се противуречи. Сматрала би да јој њена дворска дама – коју је примила к себи из сажалења, готово као полуслушкињу, јер никога она и не би узвисила до себе – доброту узвраћа дрскошћу.

Сама за себе краљица је говорила: „Добра сам из осетљивости, себична из поноситости, љубазна из сујете“, и тврдила да је њен понос „orgueil férocе“*. Иако је због тог поноса доживела безброј унижења, не само од Милана већ и од других, а нарочито од Јована Ристића, збаченог краљевог и мужевљег намесника, она је и даље оно што је сматрала за своју дужност извршавала без двоумљења и устезања. Никада се није устручавала, ни у најнеповољнијим ситуацијама за себе, да брани оно што је сматрала за своју част и право, па чак ни кад је било очигледно да неће победити. Њена храброст наводила ју је на пут највећих страдања, а она је остајала права и пуна достојанства и после најтежих удара. Више је волела дивљење непознатих грађана Београда и њихово стављање на њену страну у борби са Миланом, него ласкање и признање уског круга дворана, њених познаника и пријатеља. Постајући од једне

* Дивља охолост.

од најлепших румунских девојака краљица Србије, она се надала још већем уздицању и сама несвесна шта треба да буде то што она очекује и преко круне!

Драги није било лако да служи такву краљицу. Али, морала је да је трпи. Тој у суштини хладној жени, која је изгубила престо што није имала онолико топлине колико поноса па није могла да опрости Милану његове лакоми-слености, тешко је било угодити.

Кад би Драга, преварена њеном љубазношћу и разго-ворношћу, покушала да јој се приближи, и очекивала да јој краљица отвори своје срце, наилазила би на одбијање. На-талија би одједном почињала да говори с висине, и давала би својој дружбеници на знање да се она не може мешати с обичним светом.

Кад би Драга пожелела да изнесе своје мишљење о некој ствари, Наталија би прелазила преко тога као преко нечега што не вреди ни чути, или би, ако би то мишљење било супротно њеном, показивала презирање, које је било више израз жаљења него љутине. Цело њено држање говорило је: „Баш сте јадни, и криво ми је што морам да вас презирем зато што немате среће да мислите као ја.“ Да је то била нека жена од које она не зависи, Драга би могла и да се смеје тој уображености и охолости. Зар није смешно кад краљица сама за себе каже „ја сам лепа као богиња“, или кад говори да је њена лепота „одсев лепоте њене душе“? То је Драга својим очима прочитала у краљичиним писмима, која је морала да препишује. Свако своје писмо краљица је сама преписивала, као да није желела да се изгуби тај „од-сев њене душе“, та мисао „вишег бића“. А већ преписана, давала их је и Драги да их опет препишује.

Али Драга је била на страни Наталијиној у њеном су-кобу са краљем Миланом не само зато што се као жена стављала на страну жене већ што је Милан заиста био не-могућ. Међутим, ипак, мислила је да је краљица, са мало

мање сујете и мало више попуштања и кроткости, могла учинити бар то да не дође до свих тих потреса који су у више махова уздрмали српски престо, а уз то занимали иноземство као нечувени скандал.

И тако размишљајући о краљици поред које је морала да остане, лепа и млада удовица је седела нагнута над књигом, не успевајући да разуме ни једну једину реч од онога што је читала.

Да ли ће она успети увек да задовољи тај orgueilleux féroce, да ли неће доћи дан кад ће је та жена, чија јој се „лепота душе“ не допада и за коју је пре, рекло би се, госпођица Башкирцева у својим мемоарима нашла прави опис, отерати заувек од себе? Као утеху за све неправде краљичине, она понови у себи на француском тај опис Башкирцеве: „Та девојка, онако бедна у Ници, онако простачка изгледа са својим црвеним образима и дебелим молдавским носем... Она је лепа, али та је лепота оне врсте какву бих ја желела да има моја слушкиња која ће ми, обучена у необично оде-ло, обувати ципеле и хладити ме великом лепезом. И гле, она постаде краљица, и то краљица у једном бурном времену, а то ће рећи у тренутку неочењивом за амбициозне жене. Сигурно је да је њој обезбеђено место у историји.“

Ту се заврши Драгино сећање. Очигледно је госпођицу Башкирцеву болело што је Наталија имала среће у „неочењивом тренутку“. Драгу то није болело. Али јој није било ни лакше од тога што је и она, као и Башкирцева, сматрала да краљичина лепота није нарочито велика. Да има нечега сувише здравог, чак помало простачког у њеном изразу. Међутим, ма каква била краљица, она мора да је трпи. А ако једном, поред све покорности, ипак буде отерана? Шта ће бити са њеном браћом, куда ће она сама? Свет је тако хладан. Човек тако без заклона.

И њени капци устрепташе, сенчећи јој јагодице плави-частом светлошћу, а поглед се спусти на један цвет који се

још не беше отворио, и по коме се беше нахватала влага и роса. Замишљала је како је у његовој дубини топло и пријатно, као под неким скромним сводом, и пожелела да је унутра, склупчана и округла, савијених колена под брадом. Зажелела је да се склони у њега од свих животних недаћа, од свих брига и стрепњи, и да у њему нађе један нов живот, тихог неба и срећних звезда.

Руке са књигом потонуле су јој у крило, а камен на коме је седела неосетно, без потреса, одвојио се од земље. Као да је ветар висина, у којима нема грања да шуми и да се њише, понесе у хладна пространства без мириса – она осети да лебди у вечној прозирности. Ваздух је унедоглед био чист, без иједног изгледа на шуме, на стење, без икаквог пејзажа, и њена машта понесе је у земље где ствари више немају тежине, а дух препрека.

Глава II

МАЈКА ПРИЧА СИНУ О ОЦУ

Кад је краљ Александар јутрос видео Драгу да одлази пут мора, пожелео је да одмах крене за њом. Али то није могао, јер је његова мајка и отпустила своју дворску даму да би остала насамо с њим.

И он је сад, док је краљица говорила, стално гледао преко њених рамена, кроз мало замагљено прозорско окно покривено танком завесом, у беличасту стазу којом је она отишла. Иако је давно ишчезла с видика, њему се још увек чинило, због свега што је осећао према тој жени, а можда и због његовог слабог вида, да је још види, као светлу мрљу која се пење у плавет неба.

Још од првог сусрета с њом, онда у Кладову, он је остао као зачаран. Тада су му намесници допустили да се види са мајком први пут после 6. маја 1891, кад су је заједно са радикалима свирепо протерали из Београда. Удовица Драга Машин, притиснута својим недаћама, добровољно је пристала да дели са краљицом изгнанство у часу кад су је многи напуштали.

Растрзан између родитеља још од најмлађег детињства, пре него што ће охладнети и према једном и према другом,

он је био више везан за мајку, и све што му се дешавало крај ње и што је њу окруживало имало је нарочиту драж за њега. Кад је угледао госпођу Драгу Машин крај ње, његово срце одједном је запламтело новом љубављу, чудесном и чаробном.

Чуо је похвалне речи о тој госпођи, која је била толико племенита да из љубави према краљици пристане да се и сама жртвује и пође с њом у прогонство. Она се учини младићу не само бескрајно лепа већ и бескрајно добра. Потражи речи којима би је описао, и прва што му паде на памет беше анђеол. Брзо је постала предмет његових снова и његовог обожавања. Искрадао се од васпитача да је посматра кроз кључаоницу док седи у друштву његове мајке. Дрхтао је од неког чудног осећања посматрајући њен мили лик и слушајући њен округли, звонки глас.

Гледајући из мрачног и хладног предсобља у тај осветљени кут, чинило му се да све око њега полако губи тежину, па се и под испод њега, и његово тело, и његова мисао уздижу у ту светлост, плавичасту и прозирну.

Увек кад је мислио на њу као да је нестајало свих његових вртоглавица које су га вукле надолу. У њеном присуству осећао се лако и сигурно. Заборављао је на ону стрепњу и страх који су се годинама увлачили у његову душу док је шетао по пустом двору, у коме су му једино друштво били лакеји и ордонанси. Чинило му се да га она штити својом добротом и уздиже својим милосрђем. Као да је осетила колико је сам и напуштен, колико је узнемирен неким неизвесним осећањем узалудности свога постојања, она се на њега сажалила. И као да је она једина знала колико њему недостаје топло срце, пустила га је да јој се приближи. Али сад, као да га је презрела, одједном се удаљила од њега.

Живећи једно време у иностранству, поред прогоњене мајке, све док нису дошли да га отму од ње, увидео је да је његов отац свемоћан зато што је краљ. И стога је желео

да и он постане краљ, па да тада може да заштити мајку и себе. А после, кад је видео Драгу, желео је да порасте и због ње. Да она престане да гледа у њему само несрећног дечака над којим се, искрено повучена својом добротом, сажалила. И ево сада он, „Велики Александар“, као што су га називали радикали у своме *Огјеку*, био је поред обе те жене због којих је и желео да буде велики.

Међутим, ни једна ни друга нису га примиле онако као што је очекивао. Мајка је била пуна пребацивања због његова држања према оцу и због политике коју је у последње време водио, а Драга га је просто избегавала.

Тражећи разлоге за то, Александар је расејано пратио мајчино излагање.

Краљица, примећујући његову одсутност, пожелеле да што више привуче његову пажњу. Мешајући француски и српски, она је свој пријатни глас, постављен као у добре певачице, пун меких боја и умиљатих прелива, нагло повишавала на оним местима које је нарочито желела да истакне. Чак се дизала и шетала између прозора и њега како би га натерала да је слуша.

Желела је да њен син увиди, да буде потпуно свестан да је право, у њеном сукобу са Миланом, на њеној страни.

Наталија Обреновић, рођена Кешко, као девојка била је прозрачна, витка и нежна, тако изузетно лепа да је у почетку очарала чак и оне најстарије, строге, надуване и намћорасте српске државнике. С годинама, губећи младачку ломност, добила је округле облике, који су само појачали њен ионако поносити изглед и давали њеној гордој и правој појави, у широким сукњама и великом турниру, ону узвишену женственост владарки из осамнаестог века која се сачувала на платнима неких добрих мајстора из тог доба. Била је још увек привлачна, али би свакога ко ју је познавао хладио њен ледени поглед, који је, заједно са својом уздржаношћу и крутошћу наследила од оца.

Александру је сада сметао тај поглед, и кад год би видео да се она зауставља пред њим и гледа у њега, спуштао би очи, као да жели да сачува од њене студени ону топлину коју је осетио гледајући кроз прозор.

Још као мали, био је задивљен изгледом своје мајке, и чинило му се да је она заиста најлепше биће на свету; али са годинама, он је охладнео према њој. Њена вечита трезвеност, разложност, васпитни и поучни тон свега што је говорила убијали су у њему сваки полет. И сад га је неколико пута опоменула да не цепка хартију журнала који му се нашао под руком, да се не врпољи и не клацка на столици. Нешто што спутава, што смета и притиска осећао је увек у њеном присуству. „Буди миран, Саша“, као да је одјекивало увек из ње.

Њену строгост није могао више да поднесе, мада је знао да је она строга и према самој себи. Иако јој није било више од тридесет шест година, она је овде, у овом тихом и отменом летовалишту, проводила повучено дане, тако да нико није могао прстом указати на њу. Понекад је било у њеној кући и веселог друштва, уметника и уметница, најчешће глумаца; али, бар са њене стране, то забављање није прелазило никада границе пристojности. Од својих суседа – разних шпанских маркиза и маркизица, руских и аустријских грофова и грофица, и другог отменог света који је долазио овде за стално или само на неко време, који је долазио због болести, или стога што је био уморан од живота, или што је пао у немилост у некој далекој својој земљи, па је морао некуд да се склони – од тих људи она је тражила дивљење и поштовање, једино што су они и могли да јој пруже, расхлађени већ и за живот, па самим тим и за љубав.

Сад је говорила сину о том повученом животу, и о раскалашном животу његовог оца, који је у Бечу и Паризу успео да потроши своје имање и она три милиона које је

извукао од Руса и радикала приликом своје абдикације. Осуђивала га је као коцкара и пропалицу који се није усте-зао да прода чак и породичне драгоцености, па се најзад, годину дана пре Александровог државног удара, усудио да дође у Бајону и да отуда њој, Наталији, пошаље по кочијашу писмо у коме прети да ће се убити. Иако је знала да је он неспособан за тај корак и да се само претвара не би ли од ње измамио паре, које није могао ниоткуда да добије, дала му је оно што је имала. Тврдила је сину да се никада не би удала за то размажено и запуштено дете, које је и поред кратког васпитања у Паризу остало дивље и порасло у једног самовољног и лакомисленог кнеза, само да је знала какав је.

И заиста, Наталија до своје веридбе, 25. јула 1875, ништа није знала о Милану, а једва да је нешто чула и о Србији. Њеној девојачкој сујети ласкало је што ће постати жена једног кнеза и владарка у једној земљи. У тренутку веридбе није ни мислила много на Милана. Приметила је кнежеву збуњеност приликом њиховог виђења у Бечу и кад је чула од кнегиње Моруже, своје тетке, која је заједно са Милановом мајком и удесила ово виђење, да је младић одмах изјавио како је у госпођицу Кешко заљубљен, она је, пошто је себе сматрала за изузетно биће божанске лепоте, помислила да је то сасвим природно, и да он треба да јој буде вечно захвалан што пристаје да се уда за њега.

Са своје стране, решила се на овај брак не зато што јој се младић допао – она га је једва удостојила и погледа – већ зато што је ипак био владар у једној земљи. Очекивала је од њега принчевско јунаштво, да и живот заложити за ону коју воли, да само на један њен миг буде спреман и да погине.

Доцније, кад се удала за њега, допало јој се што је он одеда која би једном обукао бацио своме јегеру. Рукавице је мењао бар трипут дневно. А оне које је једном обукао никада више није ни дотакао. У двору се точио шампањ,

најизврснија вина и ликери. Живело се весело и безбрижно. Милан је увек носио у прслуку фишкеке са педесет или сто дуката, које је делио својој околини. Напојнице је давао као источњачки владар. Само за кафу коју би му келнер донео давао је по пет франака. Наталији у почетку није сметала његова разметљивост, недостатак мере, неспособност да се уздржи. Тек је после увидела да се ово бацање граничи са неурачунљивошћу. Заложиио је и Милошеву сабљу коју је овај добио од султана.

Полако, почела је да примећује све његове мане. Његова облапорност и простачка неосетљивост почели су да јој сметају. Приметила је да му је брада исувише јака и истурена, а усне танке и увучене, зле и ћудљиве. Тврдоглавост те браде и све ћуди усана тек је после осетила. Није јој се свидела ни његова гојазност; привукле су је само његове лепе очи, за које је чула да их је наследио од своје мајке, лепотице.

Али како да објасни сину, питала се Наталија, страшни сукоб између себе и мужа?

Оно што би хладан и непристрастан посматрач могао закључити о том сукобу између краљевих родитеља јесте просто чињеница да Наталија заиста не би остала тако крута и ледена да се није врло млада, сасвим неискусна и потпуно чедна, удала за једног исто тако младог и неискусног, само пет година старијег мушкарца, уз то размаженог и похлепног у свему. Ипак би се поред једног осетљивијег и мање себичног човека онај у њој нахватани лед детињства донекле истопио. И сам пркос, који стално избија из ње, довољно сведочи да у њој има још женске топлине, која би се развила да није испуштен тренутак.

Обоје млади, они нису знали да прво приближавање скрива у себи исто толико наде за велику љубав колико и за растанак и мржњу. Јер младост, која је највише обдарена да прими живот у његовим најузвишенијим облицима, у стању

је и да га несмотрено поруши зато што неће да се покори његовим најосновнијим законима. Они нису знали да у време кад је љубав још у клици, кад су заљубљени још осетљиви на један једини поглед, реч или покрет, човек треба исто толико да буде спреман да искористи срећни тренутак привлачења као и да избегне онај опасни часак одбијања.

Одбијање је настало из оних дубина њихових бића из којих настаје и љубав. А само у оним љубавима које су се трагично завршиле пре него што су заљубљени стигли да додирну земљу није никада дошло ни до једног тренутка одбијања.

Зато се код љубавника који не очекују да ће икада доћи до тога да њихове ноге додирну земљу, па чак и код оних који су се необично волели, често дешава да један оде на исток, а други на запад. Милан и Наталија су заиста отишли у два супротна правца. Милан је одлазећи осећао бес и љутину, али је пре тога морао осетити и понижење које је њој раније нанео. Наталија, која није морала да га воли у почетку, могла је сада да га мрзи, не само зато што је била његова жена, и не само због повређене сујете. Иако је Милан у почетку био заљубљени Ромео, а Наталија далеко од тога да буде Јулија, он је сад желео да се наплати за своју унижену мушкост, а она зато што није била сигурна да тај човек при расанку није изазвао код ње прве знаке љубави. Он је то имао да плати, можда мање збуњеном срцу него јасно повређеној сујети. А кад борба једном почне, онда се мушкарац понаша као да се ради само о његовој сујети, а жена, чак и кад није волела, уноси такав жар у битку да би се рекло да је то бол увређене и ојађене љубавнице за изгубљеним љубавником, а не бес и пркос незадовољене сујете.

Наталија је ликовала што је приликом свога протеривања имала Београд на својој страни, што се и данас многе београдске жене сећају њеног насилног одвајања од сина са сузама у очима.

И краљица поче да говори сину о првим данима сукоба са Миланом, да би му што је могуће боље разјаснила како је његов отац ружно поступио према њој.

Александар постаде нестрпљив, његова рука настави још брже да чупка и кида хартију. Горео је од нестрпљења да се види са Драгом, а како је почело, може до ручка да остане прикован овде у салону.

Срећом, наиђе једна краљичина пријатељица, и он искористи тренутак. Дижући се, обори журнал са стола и папире се расуше по тепиху. У журби неспретно закачи ногу једне наслоњаче и краљица, љубазно се осмехујући на пријатељицу, истовремено прекорно погледа за њим.

Глава III

НЕСПРЕТНИ ЗАЉУБЉЕНКО

Чим Александар успе да се ослободи мајке, упути се својим несигурним кораком споредном стазом ка гвозденој баштенској капијици, обраслој зимзеленом и костурима пузавица. За тренутак неодлучно застаде, буљећи кроз стакло цвикера право себи у обућу, па онда, више повучен инстинктом заљубљеног него вођен очима, нагло крете у правцу у коме беше отишла Драга.

Тромо се спуштао истом оном стазом којом је и Драга прошла. Под његовим кораком такође захрска истуцани камен, само не онако чврсто и звонко певајући као под кораком дворске даме, већ некако развучено и тужно.

Пошто намршти чело, уско и обрасло косом, које је престало да га боли тек откако је постао краљ и набавио одговарајуће цвикере, за које се намесници нису постарали, он поново застаде и подиже главу као да њуши ваздух облим ноздрвама свог нешто кратког и мало затупастог носа. Иако је зима била у јеку, све је мирисало на пролеће. Александар се осећао лаким као облак и магла у даљини, као сам дах његових груди, као плавет и прозрачност ваздуха. И кад погледа у брег који се дизао са његове десне

стране, учини му се да је и он порастао, као да је удахнуо овај чисти ваздух. Увек га је и сама помисао на Драгу чинила срећним. Он настави силажење, само нешто брже.

Био је задовољан што је избегао своје уобичајене пратиоце, доктора и ађутанта, и што је могао да буде сам.

Да ли је то било због краљеве навике да скрива своја осећања, тек – нико не би погодио по мирном изгледу овог тромог младића да он жури да нађе изабраницу свог срца. Пре би се рекло да је овај снажни момак, неки газдински син, кицош и каваљер из градића, равнодушно и са досадом пошао на обалу да од рибара поручи рибе за своју трговину или домаћинство.

Али што је више пролазило време, а краљ бивао све сигурнији да је сам и да га нико не посматра, на његовом лицу, упркос брковима и наочарима који су га скривали, појави се она озареност љубавника који очекује да ће се срести с оном коју воли; он се лако попе на један камен, па пошто је узалуд разгледао с њега околину, скочи и готово се сјури, тако да су му се образи, црнпурасти као и у његове мајке, тресли док је јурио надоле. Крв му навре у главу, рукама је неспретно махао крај широких кукова, снажне груди су му се надимале, и он је, не пазећи да ли још иде стазом или је већ зашао у камењар, настављао да се спушта, мада му се чинило да се уздиже због осећања летења и слободе које га је обузимало.

С времена на време застао би, и пошто му вид није много помагао, послушкивао оно што је тражио.

У једном тренутку, кад је већ избијао на сам залив, учини му се да је између стена, као кроз неку пукотину, угледао некакву прилику. И нешто му у њему одмах саопшти да то не може бити нико други него она.

Лагано, стишавајући дах, са срцем које је тукло у грлу, он се приближи пукотини на стењу. Вирио је. Пред њим, усред стења као у неком оквиру, на пучини неба као на

неком чудесном платну, седела је дворска дама, Драга Машин, нестварна и чиста као и тај прозирни ваздух око ње. Већ ју је видео овакву кад је крадом од својих васпитача долазио до кључаонице на вратима собе у којој је она седела у разговору са његовом мајком.

Била је још једна пукотина, још један прорез кроз који је он њу гледао. Од своје мајке узео је крадом једну слику на којој је била Драга са својим сестрама. Запамтио је и псе-танце Мими, које њена сестра Ђурђина држи у крилу. То мало биће као да је знало да ће раније од својих господара ишчезнути са овога света, па је пожурило да се слика, да би се сачувала бар успомена на његову оданост.

Ту слику чувао је Александар код себе у фиоци. Она је била за њега и данас највећа драгоценост. Кришом, плашећи се да не примети неко од послуге или неки ордонанс, он је отварао мало фиоку свог писаћег стола и онда, вирећи у њу, посматрао тај мили лик.

Али никад није тако дрхтао, ни пред мајчиним вратима ни пред одшкринутом фиоком, као сада. Просто се гушио, а у обамрлом телу осећао је неко ударање маљева и боцкање игала.

Ево, она опет стоји пред њим као слика. Слика угледана кроз пукотину стења, кроз кључаоницу камена. Њен лик је у трезору бескраја, у пукотини обзорја, у ладици ваздуха, у пећини огромној и неслућено чаробној. То је једна бескрајна шкриња за драгуље, кроз чији одшкринут поклопац продире и пада зрак његовог погледа, обасјавајући то благо, док је свуд околу тама мора и неба.

Само да га не примети. Желео би да је овако вечно гледа. Све је на њој тако привлачило његов поглед да је и најмања ситница постајала огромна чим би се његов поглед задржао на њој. Њене дуге трепавице чиниле су му се тако близу да би их могао додирнути дахом.

Њене руке, ти дивно извајани обли прсти и лактови, као да су му били на дохвату. Њене мале, чврсте, набијене светлошћу усне као да је осећао под својима. Њено бледо, лепо заобљено, чисто чело, уоквирено црним коврцама, њена нежна кожа на прсима, набрекла као углачани камен, њена чврста прса под пеном чипака, њен струк танак, утегнут и прав, све га је то очаравало.

Као што онај кога посматрају може то да осети, тако и онај који посматра, преко неког неразумљивог струјања, може осетити да је његов поглед примећен. У истом часу кад је Александар уплашено уздрхтао, Драга се окренула. Прво јој трепавице задрхташе и прхнуше увис, а онда се њен тамни и дубоки поглед одједном отвори. Да ли је у тим понорима краљ угледао висине – тек, он дигнутих руку бану пред њу.

Једва је уздржала крик. Александар ју је немо гледао, као да је исто толико изненађен као и она, као да је одједном нешто – и то не биће, него предмет – искрсло и излетело пред њега. Гледао је одозго на њу, која је још седела, као да се пита: „Шта је ово и откуда на мом путу?“

„Баш сте ме уплашили!“, једва успе да изусту Драга, па онда, пошто се мало прибра, настави: „Ваше величанство је тако неочекивано наишло.“

Краљ не рече ништа. Само се премести с ноге на ногу и продужи да гледа у њу.

Примећујући да је он толико збуњен колико је она уплашена, Драга се реши да му да времена и да му помогне да се прибере.

„Вероватно сте изашли да шетате, величанство.“

Краљ је и даље ћутао и гледао у њу, те у један мах она помисли да ће је напасти. Ко зна, можда се онај умиљати дечачић претворио у стидљивог насилника!

Али како је он био сав црвен, како се збуњено и уплашено осмехивао, она се смири, склопи књигу и, дижући се, подругљиво га погледа у очи.

И даље је стајао као да је погубио све речи. Узалуд се мучио да нешто каже. Све му је изгледало банално и глупо. Све што му је падало на памет могао би да каже неком другом, али не њој. За њу речи још нема.

Драга Машин била је већ довољно дуго у двору да се привикне на уздржљивост у име неке више пристојности. Да јој се ово десило док још није била дворска дама, са неким ко није краљ, она би, поред свег свог лепог васпитања, праснула у кикот. У онај кикот који није ни ругање ни презир, већ наслађивање искусне жене младићком збуњеношћу и сплетеношћу. Тим смешним обликом мушке чедности.

И сад је у њеним очима блеснуо тај смех, али безгласан, нечујан као шум крила у висини чији звук може само да се замишља. И ма колико био неискусан да га примети, краљ је ипак био толико заљубљен да га наслути. Просто га је из њених очију шибало лепршање тог смеха, али он није могао да оде. Као закован стајао је и гледао у њу нетремице.

И кад је изгледало да ће заувек тако остати, он одједном пође, а његово тело, као нагло тргнуто дахом, неспретно се залете. Изгледало је као да га неко вуче за оковратник, мало подигнутог од земље, а да он, једва ногама додирујући тле, стално вођен том руком свога духа, неспретно трчкара за њим.